

Felsefe Hayata Ne Yapar?

ÖMER NACİ SOYKAN

Prof. Dr. | Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe
Bölümü

Özet: Hayat, her şeyi içine alabilen bir kavramdır; hatta ölüm bile hayattan sorulur. Ölümü hayat açısından bakarak anlamlandırmaya çalışırız. Buna göre felsefe bir hayat konusu, bir konuşma başlığı olarak, her şeyle ilgisinin kurulabileceğini varsayar. Ama elbette konumuzu sınırlandırmalıyız. Biz burada felsefenin yaşam sorunları karşısındaki duruşu hakkında onu, dinin, bilimin ve sanatın duruşlarıyla karşılaştırarak bazı ipuçları vermeyi deneyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, hayat, din, bilim, sanat, duygu.

What Does Philosophy Do to Life?

ÖMER NACİ SOYKAN

Professor | Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Philosophy

Abstract: Life is a concept which can be included everything; even death is asked from it. We try to give meaning death by looking from aspect of the life. Accordingly, philosophy, as a life subject and a speaking head, supposes to be correlated with everything. But we, of course, have to restrict our subject. Here, we will attempt to give some clues about the posture of philosophy against problems of life, by comparison it to the postures of religion, science and art.

Keywords: Philosophy, life, religion, science, art, feeling.

Her şey yolunda gidiyorsa ya da öyle olduğuna inanılıyorsa, ortada hiçbir sorun yok demektir. Çoğu insan, günlük pratik sorunlar dışında hayatını soru konusu yapmaz, Hayatın hayhuyu içinde yuvarlanıp gider; aslında hayatı da kaçıır. O insanlar için konuşmanın başlığındaki sorunun yanıtı “felsefe hayata teğet geçer” biçiminde olacaktır. Hayatı kaçırmamak için durup hayata bakmak gerek. Bakmak için durmalı; yoksa önünden hızla gelip geçenler, görme eşiği altında kalır, onlar görülemez, ayrımlanamaz; tıpkı göz önünden hızla akıp giden film şeridi kareleri arasındaki ayrımlanmadığı gibi. Sıradan insan bu durup bakmayı beceremez. Ama bir gün, örneğin başına bir felaket gelir ya da anlamlandırılmadığı bir olayla karşılaşır. “Ne oluyor, neden ben?” diye sorar kendine. Ortada görünürde bir neden yoktur. Aslında ne “Neden ben?” sorusunun ne de olayın olağan anlamda bir anlamı vardır. Ama bu sorular, onun geriye dönüp geçmiş yaşamına bakmasına yol açabilir. Sıradan insan, yeterli bilgi birikimine, olayları değerlendirebilecek bilince sahip değildir. Bu durumda o, kimi zaman, önünde hazır bulunan, kendisine toplumca verilen dine yönelir. Denildiği üzere, “avamın ilmi dinidir.” O, dinde yaşadığı olayı açıklayıcı bir yanıt bulamaz; ama kendini teskin edebilir. Sorun çözümlenmemiştir; ama etkisi ortadan kalkmıştır. Dinin bu sağaltıcı işlevi, elbette küçümsenemez; tersine onun verdiği ruh direnci, en acı olayları bile tevekkülle karşılamayı olanaklı kılar. Ama bu tutum, her zaman kendisinden beklenen yararı sağlamayabilir. Çözülemeyen sorun karşısında dinin verdiği ruh direnci, sorunun üstünü örttüğü, ayrımlanmaya varmayı engellediği için başarı şansı yüksek değildir. Gün gelir, örtü kalkar, kişi eskisinden daha büyük bir bela ile karşı karşıya gelir. O zaman tevekkül yeterli olmayabilir; tevekkül isyana dönüşür.

Sağlık sorunlarımız için hekime gider, derman buluruz. Ev yaptırmak istediğimizde mimara, mühendise gideriz. Bilim ve teknoloji yaşam sorunlarımızı çözer. Ama bilimin çözemeyeceği yaşam sorunları da vardır. Bu nedenle olacak *L. Wittgenstein*, “Tüm olanaklı bilimsel sorular yanıtlanmış olsa da yaşam sorunlarımıza hâlâ hiç

dokunulmadığını hissederiz”¹ demektir? Bilimin dokunamadığı yaşam sorunları nelerdir, ne türdendir? *Wittgenstein*, bu aynı cümlesini yinelediği başka bir yerde², onun önünde şu sözü dile getirir: “Mistik olana itilim, arzularımızın bilim yoluyla tatmin edilemezliğinden ileri gelir.” Aslında sorun bilimde, bilimin yetersizliğinde değil, bizdedir, bizim sonu gelmez arzularımızdadır. Bilim, çözümlenebilir sorunlara yanıt bulur. Tatmini olmayan arzunun doğurduğu sorun için bilimden yardım beklenmez. Mistik olana ya da dine yönelme, bu tür durumlarda ortaya çıkabilir. Bu tür bir arzu nesnesi, kimi zaman, tam açıklıkla bilince çıkmış bile değildir. İnsan bir tatminsizlik, bir hoşnutsuzluk duyar; ama nedenini bilmez. Nesnesi belli olan arzu da erişilemeyince bizde acı, üzüntü doğurur, ama bunlar karşısında nasıl bir tavır alacağımızı bilebiliriz. Ya kimi kez olduğu gibi arzudan vazgeçeriz, “Ne yapalım, elimden bu kadar geliyor” der eldekiyle yetiniriz ya da ya arzuda diretiriz. Bu durum, başarıyla da sonuçlanabilir, başarısızlıkla da. İkinci durumda yine de direktme bizde rahatsızlık doğurur, takıntı haline gelir; hastalığa, hatta intihara dek bizi sürükleyebilir.

Öte yandan bilim, belli yaşam sorunlarımızı çözerken, ortaya yeni sorunlar da çıkarır. Bugün tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı çevre kirliliği sorunu, belli bir bilim anlayışının, buna bağlı olarak doğa görüşünün bir sorunudur. Bundan şunu anlıyorum. Ortaçağda bin yıl boyu egemen olan *Aristoteles* fiziği, bize doğa hakkında bir tasavvur veriyordu. Çünkü bu fizikte kullanılan kavramlar günlük dilin sözcüklerinden oluşuyordu. Bu doğa tasavvurunu Kilise, kendi amaçları için kullandı. Yer merkezli doğa görüşü, yaratıkların en üstünü olduğu inanılan insanın yaşadığı yeryüzünün merkez olmasıyla uyuyordu. *Galilei*'nin dünyayı merkezden çıkarmasına Kilise'nin tepkisi, onun temel bir inancının sarsılmasından kaynaklanıyordu. Ancak *Aristotelesçi* doğa anlayışı, doğa nesnelere ve olayları hakkında doğru bilgiler vermekten uzaktı. Ona dayanılarak bir teknoloji ortaya konamazdı. Bize doğru bilgiler veren modern do-

¹ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Routledge and Kegan Paul Ltd., 1961, 6.52.

² Wittgenstein, *Tagebücher 1914/1916*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963, 25.5.15.

ğabilimde aletli gözlemin ve deneyin yapılmasıyla nesnelere olabildiğince parçalandı, onların bilgisi onları oluşturan parçalar arasındaki bağıntının matematik ifadesi oldu. Sonunda atomun da parçalanmasıyla ortaya çıkan nükleer enerji, dünyamızı değiştirdi. Bu yeni dünya, insana o zamana dek hayal bile edemeyeceği büyük bir güç verdi; ama bu güç onun dünyadaki varlığının bile tehdit eder oldu. Maddenin parçalanması kapitalizmin kazanç amaçlı ideolojisi eliyle doğa tahribini uç noktaya getirdi, çevre sorunları ortaya çıktı. Bu yeni doğabilim matematikselleşmeyle doğa tasavvurunu da yitirdi. Doğa tasavvurunu bilimde bulamayan modern insanın doğa ile ilişkisi de sakatlandı. İnsan doğa ilişkisinin yarar amaçlı olması, doğa üzerinden kurulacak insan-insan ilişkisini de baltaladı. İnsan doğaya nasıl baktıysa hemcinsine de öyle baktı; tek ilke yarar oldu. Bedensel varlığa indirgenen insan da parçalanmadan nasibini aldı. Bilim insan bedenini çeşitli uzmanlıklar altında parçalayarak inceledi. Ruh da zaten *Descartes*'tan beri bedenden ayrılmıştı. O da ayrı bir nesne olarak çözümlendi. Ruh beden bütünlüğü yitirildi. Ruh çözümlenmeleri, tıpkı şekerin çözümlenmesi gibi bilimsel yöntemlerle yapıldı. Bu tablo, kuşkusuz, bilime belli bir açıdan bakılarak çizildi. Bilimi, bütün sorunlarımızın sorumlusu olarak göstermek doğru değil; amacımız bilim düşmanlığı yapmak da değildir. Amacımız, sorun çözen bilimin ne gibi sorunlar da getirdiğini göstermek, bilimden başka yol göstericilere de yer vermenin gerektiği ortaya koymaktır. Sonuçta bilim de hayatımızı güzelleştirmek, iyileştirmek için bir araçtır. Bilimin getirdiği, kendisinin çözemediği sorunlar için başka araçlara ihtiyaç duymak, bilimden vazgeçmeyi önermek demek değildir. Bilimi nasıl kullanırsak, öyle iş görür. Ancak bu düşünceye karşı, bilimi nasıl kullanırsak kullanalım, onun kendisinden kaynaklanan yaşam için zararlı kaçınılmaz sonuçları olduğunu söyleyen görüşler de vardır. Fakat bunları tartışmanın yeri burası değildir. Burada şu kadarını söylemekle yetinelim. Bilimin yol açtığı zarar verici etkileri, tümüyle ortadan kaldırmak değil, ama onları yaşamımızı sürdürmekte olabildiğince aza indirmek için de araçlarımız olmalıdır. Sanat ve felsefenin buradaki rolünü ne olabileceğini aşağıda tartışacağım.

İnsan dünyası farklı istençlerin, kimi bilinir, kimi bilinmez çeşitli güçlerin, içinde kimi zaman çatıştığı, kimi zaman uyduğu bir dünyadır. Benim kader dediğim, bu çatışmalarla insanın önüne açılan yoldur. *Nietzsche*'nin “amor fati” (“Kaderini sev!”) demesini, bu yolda yürümek diye anlıyorum. Elbette insanın böyle bir dünyada yol alması her zaman çok kolay değildir. Olumsuz sonuçların da ortaya çıkabileceği önceden hesaba katılmalıdır. Kaderimi seveceksem, benimseyeceksem, yalnızca onun bana verdiği nimetler değil, aynı zamanda mihnetler de kabulüm olmalıdır. Ünlü “Kendini bill” deyiminin bir yaşam motto’su olması, insanın neyi ne kadar gerçekleştirebileceğinin bilgisini de içerir. Olanaklar sınırlı, arzular sonsuzdur. İki arasındaki uyumsuzlukların doğurduğu sorunlar aşılabilir. O zaman bize düşen bu sorunlarla birlikte yaşamayı öğrenmektir.

Başka bir yerde³ bu tür sorunların doğurduğu acılara “varoluşsal ruh acıları” demiştim; sanırım *Kierkegaard*’ın etkisiyle. Soruna şimdi daha bir mesafeli bakmak istiyorum. Hiçbir bilimin, hiçbir zaman çözemeyeceği sorunlarımız, neden “varoluşsal ruh acıları” doğursun? Onları, daha yakından tanımak amacıyla *I. Kant*’ın “olanaklı deneyin dışında” dediği sorularla karşılaştırmak istiyorum. Örneğin, “Dünyanın bir başlangıcı ve sonu var mıdır?” böyle bir sorudur. Ancak burada soru açıkça bellidir. Acaba öyle midir? “Başlangıç” ve “son” neye gönderim yapıyor? Yoksa biz, başlayan ve biten, belli bir zaman dilimi içinde olup biten olaylara yüklediğimiz bu iki sıfatı, başlayıp başlamadığını, bitip bitmeyeceğini bilmediğimiz nesnelere yüklemiyor muyuz? Gerçi sorunun gönderimi belirsizdir, ama hiç değilse soru ortadadır. Öte yandan buradaki bilgisizliğimiz bizde herhangi bir acı, dert doğurmaz. Oysa, neler ve nasıl olduklarını hâlâ bilemediğimiz yaşam sorunları, doğrudan bizim ruhumuzu etkiliyor. Burada sorun, yalnızca bilgi konusu olan bir şey değildir. Bu eksiklik duygusu, bilgi ile kapatılabilecek bir şey değildir. Belki de onu “varoluşsal” diye nitelemem doğrudur. Ama bu, bilemediğim bir şeye, gönderimi olmayan bir ad vermekten

³ Bkz. Ömer Naci Soykan, “Felsefe Hangi Derde Derman Olur”, *Yaşayan Felsefe*, Ankara: Otto Yayınları, 2011, ss. 19-26.

başka bir şey değil. Gerçekleşmeyeceğini bildiğimiz bir şeyi neden isteriz? Bilinç ile istenç arasında bir çatışma söz konusu. Yanıtı güç bir soru. *Wittgenstein'ci* bir tavırla burada bir sorun yok; sorun olmadığı yerde sorun varmış gibi sanmak doğru değil deyip işin içinden çıkamayız. Sorun dili yanlış kullanmaktan ileri geliyorsa, dili doğru kullanırsak sorun ortadan kalkar demek yetmez. O zaman bizi bu tür dil kullanımlarına iten nedenler nelerdir diye de sorulabilir. Öyle sorunlar olabilir ki onların bir ölçüde olsun dile gelimi ancak dilin yanlış kullanılmasıyla olanaklıdır. Sorunumu dile getiremem, onun var olmadığını göstermez.

Yine de pes etmeyelim; araştırmamızı sürdürelim: Bilimin ve dinin çözemediği, ikincisinin ancak kimi zaman zararlı etkisini yok edebildiği yaşam sorunları karşısında sanatın konumu nedir? Sanatın buradaki yerinin bilimden çok dininkine yakın buluyoruz. Bilim sorunlarımızı çözerken bizim dışımızdadır. Bizim onun çözümüne katılmamız gerekmez. Örneğin hekime gideriz, “Midem ağrıyor” deriz; o da bizi muayene eder, bir takım tahliller yaptırır, ağrılarımızı geçirecek reçeteyi elimize verir. Biz tüm bu olup bitenin dışındayız; ilaçları hekimin önerdiği biçimde almamız yeterlidir. Ama sanatta ve dinde durum böyle değildir. Onlar ruhumuza hitap eder. Onlara biz, tüm benliğimizle katılırız. Kendimizi vererek dinlediğimiz bir müzik, o sırada ruhumuzu avucunun içine almıştır; ruhumuz onun yönlendiriminde oraya buraya savrulur, müziğin tarzına göre hareket eder. Örneğin müzik neşeli bir tarzda ise, biraz önce yaşadığımız bir üzüntü hali yok olur. Ama elbette o üzüntüye neden olan sorunumuz yine çözümlenmiş değildir; sadece o an için ortadan kalkmıştır. Sanatın avutucu bir işlevi olması, onun hayatla ilişkisinin yalnızca bir yönüdür; aslında çok da önemli değildir. Böyle bir işlev daha çoğu eğlence sanatları için söz konusudur. Belki de sanatın bu konudaki asıl işlevi, bir ruh eğitimi sağlamasıyla ruh olgunluğuna varılabilmesidir. Olgunlaşma yolunda olan ruh için dünyanın ne nimetleri ne mihnetleri çok önemli değildir. O, onlara sırasında dudak bükmeyi başarabilir. Sanat eğitiminin ruhu yüceltmesi, ruhu yaşam sorunları üstüne çıkarmasıdır. Yukarıdan yaşam ve dünyaya bakan ruh için bu sorunlar, artık onu taciz

etmez; araya mesafe girmiştir. Bu mesafe, o sorunların çözümüne değilse bile onların etkisini azaltmaya katkıda bulunur; hem de onları görmezden gelme gibi bir tutum takınmaksızın. Birebir insan ilişkilerinde olduğu gibi, hayatın bütünü karşısında alınan mesafe, insanı hem zararlı etkilerden korur hem de onun özgürlük alanını genişletir. Kimseye karışmayana kimse de karışmaz. Herkesin elinin herkesin cebinde olduğu bir toplumsal yaşam biçiminde, elbette mesafeli bir yaşam duruşunu bireyin tek başına sergileyebilmesi olası değildir. Öte yandan mesafeli insan ilişkilerinin de eğer ölçü kaçırılırsa, doğuracağı sonuç yalnızlıktır. Her konuda olduğu gibi burada da ölçülülük esastır. Ölçülü mesafeli bir yaşam biçiminin korunması, toplumsal kültürün, özellikle sanat kültürünün yüksek ve yaygın olmasını gerektirir. Demek ki din de sanat da umarsız yaşam sorunları karşısında ruh direnci sağlar. Ama ikisi arasında önemli bir ayrım vardır. Birincisi o sorunları görmezden gelip yok sayarken, ikincisi onları görür, kabul eder; ama onlara belli bir mesafeden bakarak üzerimizdeki etkisini hafifletir.

Şimdi de yaşam sorunları karşısında felsefenin yerini tartışmak istiyorum. İnsanın durup hayatına bakması için, elbette başına bir felaket gelmesi gerekmez. Felsefe aynı sonucu verebilir. Felaketin yerini, sanki felsefe alır. Felsefeye maruz kalmak diye bir şeyden söz edilebilir mi? Neden insanlar felsefeye ilgi duyar? Psikolojik sorunları olan kimi gençlerin felsefeye ilgi duyduğunu görüyorum. Ancak bu ilginin sağlıklı sonuçlar vermesini beklemek çok zordur. Felsefe sağlıksız kafaları daha sağlıksız; sağlam kafaları da daha sağlam yapar. Çünkü felsefenin gerektirdiği gidimli düşünce, neden sonuç ilişkisi kurma, gerekçelendirme gibi zihinsel edimleri gerçekleştirebilen sağlam kafa, bunları yaparken daha da sağlamlaşır. Oysa aynı edimleri gerçekleştiremeyen sağlıksız kafa, kuracağı sakat ilişkilerle kendi sakatlığını daha da artırır. Felsefe güçlenmiş bilinç, her tür sorunun üstesinde gelemese de onlar karşısında sağlam duruşuyla insana bilgece davranış olanağı sağlayabilir. Zaten felsefenin sözlük anlamı da “bilgeliği sevmek” (“philosophia”) demektir. Felsefe bu anlamını başından beri hiç yitirmedi.

Psikolojik değil, ama yukarıda belli bir ihtiyatla varoluşsal so-

runlar dediğim tarzda olanlar için felsefeye maruz kalmaktan söz edilebileceğini düşünüyorum. Bu konu, felsefe anlayışıyla da ilgilidir. Örneğin, çözümsel felsefeciler için kendilerinin bu tür sorunları olsa bile onların felsefe konusu yapılması kabul edilebilir değildir. Oysa varoluşçu felsefe ya da varoluş felsefesi için bu sorunlar, yalnızca yaşam için değil, aynı zamanda felsefe için de temeldir. Benim tavrımın ne olduğunu merak edenler için, her şeyden önce, bu konuşmanın kendisi bir yanıttır. Ancak burada kendim için önemli bulduğum bir noktayı vurgulamak isterim. Ben ne varoluşçu ne de çözümselci felsefenin yandaşıyım. Çözümselcilerin felsefe dışında bıraktığı sorunlar da beni ilgilendirmektedir. Benim için hiçbir sorun felsefe dışında tutulamaz. Öte yandan hangi sorun ele alınırsa alınsın, daima çözümleyici bir tutumun işbaşında olması, dolayısıyla ne söylediğinin anlaşılır olması gerektiğine inanıyorum. Felsefe bir sözcük oyunu değildir; kullanılan her sözcüğün somut ya da soyut bir gönderimi olmalıdır.

Felsefeye maruz kalmaktan, kendini, hayatını felsefenin bakışı önünde açık tutmakla alınan etkilenimleri anlıyorum. Bu, hem etkin hem edilgin bir duruştur. Felsefi bakışı gerçekleştirecek olan insanın kendisi olması, etkin yönü, kendini böyle bir bakışın önünde hazır bulundurması da edilgin yönü oluşturur. Böyle birine elbette felsefe bir şey yapar. O, felsefeye açıktır, kendini açmıştır. Felsefeye açık olmak kendisiyle yüzleşmek, kendisine gizlisi saklısı olmamak demektir. “Canım, hiç insanın kendisinden gizlisi saklısı olur mu!” demeyin; olur. Çoğu insan herkesten önce kendi kendisine kapalıdır. O, kendisine açılmaktan korkar. Çünkü o, kendisiyle yüzleşmek istemez, aksi halde kendisine verdiği değeri, önemi yitirebileceğinden çekinir. Oysa insan, kendisini olduğu gibi görebilecek nesne yapmak için kendisiyle arada hiçbir örtü olmaksızın yüzleşebilmelidir. Yüzleşme, bir karşılaşmadır; insanın kendisiyle karşılaşması. İnsan aynaya bakınca kendi suretini görür. Peki o, neye bakınca, bu suretin içini, kendisini, ruhunu, benliğini görecekler? Ona kendisini gösterecek ayna, elbette yapıp ettikleridir. *Ziyâ Paşa*’nın dediği gibi “Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz/ Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde.” İnsanın zihinsel yetilerinin düzeyi-

nin eserinde görülmesi bir yana, onun ruhunun düzeyini gösterecek ayna eylemleridir. Ama insanın yapıp ettiklerine kendisinin aynası olarak bakması hiç kolay değildir; onlara bakıp “Ben neymişim, neler yapmışım” demek de var. Sorun bu bakışta; bakan gözdedir. Bu göz hem tensel hem tinsel gözdür; ikisinin birbirini etkilemesiyle oluşan tensel-tinsel gözün birlikteliğidir.

Söylemek istediklerimi biraz daha açayım. Bakmak ve görmek edimlerinin birincisinin öznenen nesneye, ikincisinin nesneden özneye doğru olmak üzere birbirine karşı yönde olması Türkçeye özgüdür. Bu yüzden bakılır, ama görülmeyebilir. Türkçede “bakar kör” deyiimi vardır. Bu iki yönlülük sorunumuz açısından özel bir önem kazanmaktadır. Görmek için tensel gözün bakışına tinsel gözün katılması gerekir. Bakan gözümüzdür, gören beynimizdir. Ama beynin görme işlevi, ruhun ve bilincin etkisiyle biçimlenir. Bu yüzden aynı olaya tanık olan farklı kişilerin sanki başka başka olayları anlatıyormuş gibi durumlarla karşılaşırız. Bu konuda, *Ferid Edgü*'nün bir Fransız yazardan esinle, 1980 yılında İstanbul'da yaşanan bir kepenk kapatma olayını, meslekleri, yaşları, eğitimleri, ideolojik vb. yönleri farklı 101 kişinin ağzından kaleme aldığı “Yazmak Eylemi”⁴ adlı kitabı iyi bir örnektir. Farklı kişilerin aynı olayı farklı görmeleri gibi, bir ve aynı insanın kendisini görmesi de farklı olabilir. İnsanın kendisine, yapıp ettikleri üzerinden bakarken olduğu kendisiyle gördüğü kendisinin özdeş olması, eş deyişle, kendisini olduğu gibi görmesi için tensel gözünün bakışına katılan tinsel gözünün eğitilmesi gerekir. Bu eğitim, bir yandan sanat yoluyla ruhun, diğer yandan felsefe yoluyla bilincin eğitimidir.

İnsan için en çok değişken olan şey duygularıdır; çünkü onlar, onun istenci dışından gelen etkilerin ürünüdür. Bu yüzden çoğu insan, duygularına egemen olamaz, onların etkisiyle daha sonra pişman olacağı şeyler yapar. Ruh eğitimi, insana duygularına egemen olmayı öğretir. Bunun için felsefenin verdiği bilinç gereklidir, ama yeterli değildir. Onun yanında sanatın ruhu güçlendirici ve yüceltici etkisinin gelmesi gerekir. Felsefeyle bilinçlenen ruh, sa-

⁴ Bkz. Ferit Edgü, *Yazmak Eylemi: Bir Toplumsal / Siyasal Olay Üzerine 101 Çeşitleme*, İstanbul: Ada Yayınları, 1980.

natla o bilincin edimsel olmasını sağlar. Felsefe sanat eğitiminden birinden birinin eksik olması, eğitimden amaçlanan şeyin eksikliği sonucunu verir. Felsefe eksik olunca sanat pusulasını yitirir, ruh yolunu şaşırır; sanat eksik olunca felsefe edimsellik kazanamaz, ruh dermansız kalır.

Kaynaklar

- Edgü, Ferit, *Yazmak Eylemi, Bir Toplumsal / Siyasal Olay Üzerine 101 Çeşitleme*, İstanbul: Ada Yayınları, 1980.
- Soykan, Ömer Naci, "Felsefe Hangi Derde Derman Olur", *Yaşayan Felsefe*, Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tagebücher 1914/1916*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1963.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Routledge and Kegan Paul Ltd., 1961.